

УДК 340.12

В.М. ВОБК, канд. філос. наук, доц., Національна академія внутрішніх справ

ЗАСОБИ УБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДАВЦІВ ВІД НЕОБҐРУНТОВАНИХ ПРЕТЕНЗІЙ ПОКУПЦІВ (НА ПРИКЛАДІ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ РАБА)

Ключові слова: римське право, едикт кульних едилів, договір купівлі-продажу, позов з обману, недоліки товару

Здійснення товарно-обмінних операцій, до яких належить і купівля-продаж, є нормальним явищем того суспільства, яке переступило межі натурального господарства, тобто такого стану у суспільному виробництві, «коли не було грошей, коли не називали одне – товаром, інше – ціною» (D.18.1.1.pr. Paulus).

Стосовно напрацювань європейської романистики у питаннях договірних відносин загалом, і купівлі-продажу зокрема, то треба виділити праці таких вчених, як Д'Орс, Аранджиш-Руїц, Г. Гарридо, Ю. Барон, О. Харитонов, Р. Калюжний, О. Підпригора та ін., якими детально проаналізована специфіка договору купівлі-продажу в Стародавньому Римі, його суттєвих сторін та способів здійснення.

Поява товарів і платіжних засобів уможливили задоволення потреб окремих членів цього суспільства у певних речах та послугах. Одним із самих поширених способів набуття потрібних речей і стала купівля-продаж, яка поряд із видимими позитивними моментами містила і суттєвий недолік: спостерігається висока ймовірність обману однією зі сторін (покупцем чи продавцем). Варто зазначити, що у римському праві досить пізно увійшов у захист позов від обману. Традиційно «винайдення» *actio dolī* пов'язують із громадською діяльністю друга Цицерона – Аквілієм Галлом. Стосовно однієї

життєвої ситуації Цицерон зауважував: «Мій товариш і приятель Аквілій іще не ввів форми для захисту від обману». На теренах Римської держави купівля-продаж була одним із найрозвинутіших джерел зобов'язання, і саме тому у пам'ятках римського права класичного та юстиніанівського права їй приділяється значна увага.

Розглянемо укладення договору купівлі-продажу в Стародавньому Римі з точки зору засобів забезпечення продавців від необґрунтованих претензій покупців. Тобто, на основі аналізу текстів пам'яток правового та неправового характеру визначимо, які ж саме існували перестороги юридичного характеру для запобігання виникненню спірних ситуацій щодо якості проданого товару. І зробимо це на прикладі такого поширеного явища у римській правовій повсякденності як продаж (купівля) раба. Новизна роботи полягає в тому, що вперше у вітчизняній романистиці розглянуті питання правового захисту продавців як контрагентів договору купівлі-продажу, оскільки традиційно ґрунтовно опрацьованими є проблеми захисту прав покупців.

Відповідно до класифікації джерел зобов'язань Гая, договір купівлі-продажу належав до консенсуальних контрактів. Купівля-продаж як узаконений спосіб переходу права власності передбачав, що продавець зобов'язувався надати покупцеві товар в обмін на сплату покупцем обумовленої грошової ціни. Враховуючи, що купівля-продаж є двостороннім договором, то і продавець, і покупець мають взаємні обов'язки, а також наділені певними правами. Найважливішими із цих прав є право продавця одержати гроші за товар, а покупець мав право одержати якісний товар у обмін на сплачену ціну. От саме із правом покупця на одержання якісного товару і траплялися часто певні неприємності. Римський законодавець, із притаманною йому скрупульозністю, виписує усю повноту відповідальності продавця за недоліки проданої речі, хоча й робить це поступово, впродовж тривалого часового відтинку. Можна виділити три віхи у формуванні правової

відповідальності продавця за якість товару:

– Закони XII Таблиць вимагали, щоб річ була передана покупцеві з такими якостями, які були прямо обіцяні;

– розширення відповідальності продавця за недоліки товару відбулося у практиці курульних едилів, які регулювали торгівлю на ринках і базарах. В межах едикту курульних едилів на захист покупця, який придбав річ з неявними вадами, були введені два позови: перший – направлений на те, щоб «зробити річ некупленою», тобто вимагати реституції – *actio redhibitoria*; другий – вимагати зменшення покупної ціни – *actio quanti minoris*.

– в класичну епоху (й збереглася в посткласичному праві) така відповідальність вийшла за межі області едикту курульних едилів і була поширена на всі загальногромадянські договори продажу [1, с.235].

Купівля раба (рабів) для значної частини римського населення була подією знаменною, тому покупець прагнув або вигідно вкласти свої гроші, одержавши хорошого робітника, або придбати якогось особливого раба, наявність якого в фамілії підтверджувала особливий статус рабовласника і слугувала би підтримці його соціального престижу. Римська повсякденність породжувала значну кількість рекламних ходів (а з іншого боку амнітуючих дії продавця), одним із яких було використання знаків, якими наділяли товар, зокрема аксесуари для рабів. Работорговець ніби промовляв до усіх: «дивіться, я чесно повідомляю про якість виставлених на продаж рабів». Варто зазначити, що одяг та його аксесуари для древніх римлян були багатомовнішими, ніж слова. Тим більше, що для багатоголосого Риму саме знаки-мітки виконували функцію універсального засобу спілкування. Якщо врахувати той факт, що мислення та світосприйняття римлян мало практично-предметний характер, то стає зрозумілим семантичне навантаження одягу, аксесуарів і у правовій сфері. Усім відома праця Авла Геллія «Аттичні ночі» містить главу VI (VII), яка анотується такими словами: «Про яких рабів (*servi*) пише

Целій Сабін, автор праці з приватного права, і по якій причині їх зазвичай продавали в шапках-піллях на голові; і яких рабів (*mancipia*) за звичаєм предків продавали у вінках; а також про те, що означає сам вираз «у вінку» – «*Cuiusmodi servos et quam ob causam Caelius Sabinus, iuris civil auctor, pilleatos venundari solitos scripsit; et quae mancipia sub corona more maiorum venierint; atque ib ipsum «sub corona» quid sit»* (Gell. VI (VII). 4). Сама постановка питання давнім римським автором свідчила про певні труднощі у поясненні явищ правової повсякденності. Судячи з тексту, для римлян, сучасників Геллія, ці питання не були другорядними і до кінця не з'ясованими. Справа в тім, що шапка (*pilleus* або *pilleum*) – це головний убір, виготовлений із повстини, який традиційно вважався символом вільної людини. Тому, звичайно, одягання рабом піллії викликало нерозуміння, так само як вдягання на рабів вінків. Авл Геллій детально пояснює, чому невільники носять такий головний убір: работорговець вдягає на рабів, виставлених на продаж, піллії лише в тому випадку, коли він не може поручитися за якість товару, при цьому посилаючись на слова Целія Сабіна про те, що «причина такого роду умов полягала в тому, що раби (*mancipia*) повинні були при їх продажу мати на собі *знаки* (курсив мій – В.В.), щоб покупці не могли помилитися і стати жертвою обману, і щоб не потрібно було чекати закону про продаж, а своїми очима вони розпізнали, що це за раби (*mancipiorum genus*)» – «*Cuius rei causam esse, ait, quod eiusmodi condicionis mancipia insignia esse in vendundo deberent, ut emptores errare et capi non possent, neque lex vendundi oppedienda esset, sed oculis iam praeciperent, quondam esset mancipiorum genus»* (Gell. VI. 4.2). Таким чином, шапка на голові раба була для покупця промовистим свідченням невпевненості продавця в якості товару, який він продає, а відтак продавець не ніс відповідальності за всі приховані дефекти раба. З часом припинилася практика «прикрашання» товару речами-знаками, інформація про якість товару набу-

ла вербальної форми.

Римська правова дійсність вимагала дієвого реагування на життєві реалії, пов'язані з обманом покупців. Підсумком у пошуках адекватного реагування на зловживання продавців рабів довірою покупців, але по суті захистом самих продавців, стали положення, зафіксовані у Дигестах. Їх 23 книга містить детальну регламентацію дій продавця рабів, а також означає всі можливі випадки, за наявності яких продавець несе відповідальність за проданий неякісний товар: «Особи, які продають рабів, повинні повідомляти покупцеві, які у кого хвороби або недолік, хто був утікачем або волоцюгою або не звільнений від нок сальної видачі; все це повинно бути ясно і правильно проголошено, коли раби будуть продаватися. Якщо ж раб буде проданий усупереч цьому правилу або всупереч тому, що було сказано або обіцяне, коли здійснювався продаж, то ми дамо покупцеві і всім, кого стосується ця справа, позов про те, щоб раб був повернутий продавцеві. І продавець буде зобов'язаний дати відшкодування...» (D.23.1.1).

Стосовно ж корони на голові невольника, то для Авла Геллія існує два пояснення. По-перше, даний звичай сягає своїм корінням сивої давнини, і відповідно до нього у короні або у вінці продавалися ті раби, які були захоплені в полон по праву війни. Про це ми знаходимо згадки у текстах більш ранніх авторів, зокрема Целія Сабіна (I ст.) і Катона Старшого (кінець III – перша половина II ст. до н.е) [2, с.12]. Зокрема, Катон Старший уточнює: «Приносила смирена молитва [богам], щоб краще народ своїм трудом увінчувався за благі справи, аніж щоб він, увінчаний короною за погано зроблені справи, продавався з торгів» (Gell. VI. 4. 3–5). Стосовно другого пояснення, то ніби це увінчання невольників іде від звичного правила оточувати натовпом воїнів в якості охоронників призначених для продажу полонених, хоча даний аргумент сам Геллій вважає не дуже переконливим і віддає перевагу першому поясненню. Але знову ж таки, ніде ми не знай-

демо вказівок на те, з чого мав бути сплетений вінок, якої моделі була шапка, нічого нам невідомо і про кольорову гаму цих речей.

Традиційно вважається, що корона (вінець) є символом влади, але у тексті Іоанна Ліда немає про це згадки. Хоча Діонісій доносить до нас інформацію про те, що колота корона була запозичена Туллом Гостилієм у етрусків поруч із іншими інсигнаціями верхньої влади. Історичні тексти не містять описів цієї корони, за виключенням праці Тертуліана «Про корони», в якій знаходимо: на етруській короні були відтворені із золота дубові листки, а жолуді – із самоцвітів (Tert. Coron.13. P. 449 Oe.). Цікавим також є той історичний факт, що після 509 р. до н.е. корона не успадковується магістратами в якості символів влади. І лише воєначальники дозволяли собі використовувати корону під час тріумфу. Як би це не видавалося дивним, але у римлян панувало переконання про те, що цей знак влади несе на собі прокляття.

Поява едикту кульних едилів була свідченням досягнення римською повсякденністю високого рівня правової культури. У Дигестах читаємо: «Цей едикт установлений по тій причині, що необхідно протидіяти обманам тих, хто продає, і надавати допомогу покупцям, які були обмануті продавцями; ми повинні лише знати, що продавець повинен нести відповідальність, навіть якщо він не знав про те, що едили наказують йому виконати; і це не є несправедливим, оскільки продавець міг дізнатися про це; і для покупця не має значення, чому він обманутий – в результаті незнання продавця чи його лукавства» (D.21. 1. 1. 2 pr.). І хоча в тексті чітко вказується призначення даного розпорядження, ми ж можемо зробити висновок про те, що він одночасно захищає і продавців – якщо продавець зробив все правильно, то він має право на ексцепцію щодо претензій покупця.

Уважне прочитання римських правових пам'яток дозволяє стверджувати, що у архаїчні часи продаж товарів (зокрема найважливіших у виробництві – рабів і худоби) здійснювалася лише за умови прикрашання

увінчання кожної одиниці товару своєрідними аксесуарами та супроводу словесною рекламою. Рабові належало в означених вище випадках одягнути шапку або вінок, а худоба мала виставлятися у збруї-упряжі. Відсутність «убору» у проданої тварини могла бути причиною повернення товару продавцеві. Даний принцип купівлі-продажу мав тривалу традицію і залишався дієвим в праві Юстиніана: «ті, хто продає робочу худобу, повинні ясно і правильно сказати, які хвороби і недоліки має кожна тварина. Як тварини були найкращим способом прикрашені, так вони і повинні бути передані покупцям. Якщо цього не буде зроблено, то ми дамо впродовж 60 днів позов про видачу убору або про повернення тварин продавцю по причині убору...» (D. 21. 1. 38).

Питанням нездорового, а отже і економічно не вигідного тіла раба, присвячений весь I титул 21 книги Дигест, оскільки при продажу рабів від продавця перш за все вимагалися гарантії тілесного здоров'я товару, а вже потім потребували оцінки психічне здоров'я та моральні якості, виставлених на продаж рабів. Зокрема в контексті правового захисту від непорядного продавця римський законодавець чітко проводить межу між здоровим і хворим рабом через визначення хвороби: «такий, що не відповідає природі, стан чийогось тіла, який погіршує використання тіла для тих цілей, заради яких природа дала нам фізичне здоров'я» (D.21.1.1.7 rg.), при цьому хвороби бувають явними і неявними. Визначаючи господарську цінність раба, римський законодавець скрупульозно визначає «втрату працездатності», чітко відмежовуючи хворобу (всього і окремих частин тіла) як функціональний розлад всього організму, так і його окремих систем; і недолік (незначне відхилення від норми). Основна відмінність між хворобою і недоліком полягає в тому, що тіла раба придатне до виконання необхідних господарських робіт (наприклад, заїкання не впливає на якість трудових операцій). Отже, при наявності яких хвороб раба можна вважати нездоровим і вимагати анулювання

угоди купівлі-продажу або зменшення покупної ціни? Чахотка, лихорадка, німота, сліпота, куряча сліпота, міопія, відрізаний палець або покалічена частина тіла, кульгавість, коротша нога, пухлина, поліпи, хвора печінка, застарілі неоперабельні мигдалини, небезпечні рубці на голові або інших частина тіла, розширення вен, пухлини (пухлини визнавалися римлянами серйозним захворюванням, пов'язаним із сильними больовими відчуттями. Відомості про це ми знаходимо у листах Плінія Молодшого: «Тільки-но одержав повідомлення, що Силій Італік помер в своєму помісті під Неаполем: заморив себе голодом. (2) Причина смерті хвороба: у нього давно з'явилася невиліковна пухлина; замучений нею, він уперто і рішуче поспішав назустріч смерті» (III. 7. 1–2), хворі енурезом. Римляни також чітко розділяють хвороби чоловічого і жіночого тіла. До суто чоловічих хвороб відноситься кастрація (відсутність двох яєць). Жіноче ж тіло вважається хворим якщо: рабиня постійно народжує мертвих дітей, безплідна рабиня в силу тілесного пороку, жінка з вузькими стегнами, як жінка, що очищується двічі на місяць, так і жінка, яка взагалі не очищується. Хворими, але лише в період нападів визнавалися ті, хто страждав на епілепсію, лихорадку, подагру.

Здоровими, але з певними фізичними вадами вважалися: хворі на лишай, скопець із одним яйцем (зберігалася функція дітонародження), більше або менше пальців на кінцівках, заїка, гаркавий, шепелявий, той, хто повільно говорить, кривоногий, відсутність зуба (зубів), страждаючі на зубні болі, одноокий, неспіврозмірність щелеп та інших частин тіла, зоб, вирячені очі, шульга, ті, у кого тхне із рота, хто пахне козлом, косоокий, безплідна по природі, вирізаний язичок, той, у кого зрослися пальці, запалення вух та очей, нариви тощо. Раби з такими вадами продавалися за повну ціну і не могли бути повернені назад продавцеві, оскільки продавець сам міг переконатися у явних недоліках товару, то «даються (при продажу) обіцянки більше про тілесне здоров'я, аніж про (відсу-

тність) психічних недоліків» (D.21.1.1.9 gr.), а також «якщо недолік або хвороба раба помітні, так як у багатьох випадках ознаки показують недоліки, то можна сказати, що едикт не має застосування; звертається увага лише на те, щоб покупець не був обманутий» (D.21.1.1.6 gr.). До недоліків товару, про які може промовчати продавець, відносяться приховані (неявні) хвороби, психічні розлади, раб був колись утікачем, волоцюгою або він був/є предметом ноксальної відповідальності. При розгляді питань здоров'я раба, що продається, римський законодавець не забуває вказати ще на одну групу товарів: «І що стосується хвороби або недоліків, то до робочої худоби застосовуються майже те ж саме, що і до рабів...» (D.21.1.38.3 gr.).

Таким чином, можна констатувати, що прагнення римлян досягти чіткості та ясності у всіх юридично значимих діях, цілком стосується і такого важливого аспекту повсякденного життя рабовласницького суспільст-

ва, як придбання рабів. Якість раба як товару особливої значимості повинна була підтверджуватися або знаками-мітками або словесною характеристикою, які давав работорговець виставленому на продаж товарові. Римське право суворо відстоює право покупця на придбання якісного товару, оскільки це впливає на формування фамільного майна, а отже і якості приватної власності. Але разом із цим, римське право оберігає продавців від неправомірних претензій покупців щодо якості придбаного товару.

ЛІТЕРАТУРА

1. Римское частное право : учебник / под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Петеревского. – М. : Юрист, 2000. – 544 с.
2. Маяк И. Л. Понятия власти и собственности в сочинениях Авла Геллия / И. Я. Маяк // Древнее право. IVS ANTIQVVM. – 1998. – № 1 (3). – С. 8–28.

Вовк В. М. Засоби убезпечення продавців від необґрунтованих претензій покупців (на прикладі купівлі-продажу раба) / В. М. Вовк // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 194–198 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11vvmkpr.pdf>

На основі текстуального аналізу римських правових і неправових пам'яток, а також на прикладі купівлі-продажу рабів доведено, що римське право надавало добросовісним продавцям можливість правового захисту від необґрунтованих претензій покупців щодо якості придбаного товару.

Вовк В.Н. Средства защиты продавцов от необоснованных претензий покупателей (на примере купли-продажи раба)

На основе текстологического анализа римских правовых и неправовых памятников, а также на примере исследования купли-продажи рабов доказано, что римское право представляло добросовестным продавцам возможность правовой защиты от необоснованных претензий покупателей относительно качества приобретенного товара.

Vovk V.N Remedies Sellers from Unfounded Claims of Buyers (for Example, Sales Servant)

Based on the textual analysis of the Roman legal and non-legal memos, as well as on the example of sale of slaves, the Author proves that Roman Law gave to honest salesmen a right for a legal defence in case of groundless claims from customers regarding the quality of the bought products.